

Jan Řehák a Blanka Řeháková: *Analýza kategorizovaných dat v sociologii*. Academia, Praha 1986, 397 stran.

Možnostem, které nabízí statistika pro výzkumnou práci sociologů, je věnována poměrně značná pozornost. Tyto „statistiky pro sociology“ však většinou zůstávají na úrovni základních úvodů nebo popularizací, případně jsou více náročné na přesnost matematických formulací než na začlenění statistických technik do sociologického poznávacího procesu. Recenzovaná kniha si klade neběžný a náročný cíl, jehož naplnění je velkým přínosem pro naši sociologii: poskytnout sociologu-výzkumníkovi profesionální základy statistiky pro analýzu kategorizovaných dat v podobě připravené pro plné respektování požadavků sociálního obsahu zpracovaného materiálu.

Neobyčejně sevěřený text knihy poskytuje maximální množství informací. Je přehledný, důsledný, orientovaný na účelné využití poznatků po stránce obsahové i technické. Pokrývá statistické zvládnutí kategorizovaných dat a lze se jen těšit na další publikaci, která by pojednávala o metodice práce se spojitými daty, případně o postupech pro zpracování kategorizovaných dat, na které pro nedostatek místa zatím nedošlo.

První část knihy je věnována základním pojmům sociologické analýzy dat, která „je vedena a usměrňována celým komplexem teoreticko-empirických znalostí sociologa“ (str. 19). Přesné pochopení postavení statistické analýzy dat v poznávání sociální reality je nutnou podmínkou pro korektní využití jejích možností. Nejasnosti v tomto bodě vedou místo k formování poznatků od adekvátní reflexe skutečnosti k její deformaci. Je jistě pravda, že „statistická metoda sama o sobě je bezobsažný instrument, jenž funguje, pokud jsou splněny předpoklady, za nichž byl vyvinut“ (str. 23). Nebezpečí, že některá metoda bude použita i tam, kde pro to nejsou předpoklady, je stejně vážné, jako omyl, o němž autoři explicitně nehovoří: i tam, kde je metoda vhodná pro některé aspekty reality, nelze poznání těchto aspektů považovat za ucelený obraz celku. Statistika je vhodná jen pro ty aspekty, které charakterizuje hromadnost. Opomeneme-li ostatní podstatné stránky reality, přestává být statistika bezobsažnou metodou, ale vytváří svou logikou obsahově zkreslený obraz skutečnosti. V tomto smyslu je třeba chápat konstatování: „Pro analýzu dat je statistická analýza jen součástí, velmi podstatnou, zásadní a nutnou, sama o sobě však nepostačuje“ (str. 23) i rozlišení tří vrstev myšlení v interpretaci dat: analytické, analytickosyntetické a zobecňující, spekulativní (str. 24). Úvahy o roli dat v sociologických závěrech, o práci s hypotézami, o proměnných, o jednotkách a souborech jsou cennými směrníky v území, kde se každý chybný krok vymstí špatným výsledkem analýzy.

Druhá část knihy seznamuje s popisem rozložení četnosti a metodami jeho analýzy podle jednotlivých typů proměnných. V operativně stručném a přehledném podání s variantami použitelných postupů jsou vykládány a ilustrovány techniky popisu, teorie odhadu i testy hypotéz. Toto uspořádání je velmi výhodné pro praktické aplikace a není náročné na rozsáhlejší znalosti matematické a statistické teorie. Účelné využití knihy bude mít patrně dvě fáze: obecnější pasáže by měl čtenář prostudovat najednou, aby si prohloubil celkové znalosti a získal ucelenou představu. Jednotlivé techniky je účelné studovat se soustavným propočítávacím úloh analogických k uvedeným příkladům nebo prostě řešit úlohy podle požadavků vlastní výzkumné praxe. Přehledné symbolické označení jednotlivých typů úkolů analýzy a jejich rejstřík podstatně umožní takovéto využití knihy. Druhá část je uzavřena užitečnými úlohami pro ověření shody (případně neshody) rozložení s předpokládaným rozložením.

Třetí část obsahuje metody srovnávající rozložení jedné proměnné u několika podsouborů či souborů. Úlohy, pro něž jsou tyto metody vhodné, jsou časté, nízká frekvence používání těchto metod tomu však neodpovídá. Patří sem vedle metod zkoumajících shodu distribucí a jejich charakteristik i méně známá analýza vzdálenosti mezi distribucemi a analýza shody distribucí založená na komparaci četností.

Zkoumání statistické závislosti proměnných, tedy testování existence závislosti a měření jejího stupně, je obsahem čtvrté části. Zvláště cenné je zde uvedení u nás neběžných postupů a rozbor možností vzájemných vztahů mezi více než dvěma proměnnými. Speciálním případem závislosti proměnných jsou párové závislá data. Ověřování shody závislých rozložení je úloha často aplikovatelná, uvedené metody

jsou málo známé (část šestá). Dodatky pak rozšiřují informace o intervalech spolehlivosti a testování hypotéz.

Zběžnému čtenáři by mohla uniknout skutečnost jen letmo zmíněná – četné postupy jsou výsledkem vlastního bádání autorů knihy, případně jejich práce v odborných týmech. Jmenovitě je třeba uvést metodu lineárního dekompozičního algoritmu, na jejímž vytvoření má podíl i dr. Loučková.

V oblasti prolínání dvou disciplín dochází vždy k jakémusi měření sil – silnější disciplína proniká do slabší. Recenzovaná kniha bude jistě kladně přijata statistiky pracujícími ve společenských vědách. Větší však bude přínos pro sociology, zvláště tam, kde jejich odbornost nebude slabším partnerem rozsahu a hloubce statistických vědomostí a intenzitě zaujatosti pro obor u autorů knihy.

Analýza kategorizovaných dat v sociologii relativně dosahuje k mezím jedné etapy rozvoje naší sociologie. Vybavuje empirické výzkumy tak bohatým inventářem statistických technik a ilustrací jejich použití, že jeho kvalifikované využívání patrně uspokojí na dosti dlouhou dobu všechny požadavky. Další oblasti, v nichž bude třeba pokročit, budou ve směru zobecňování, obohacování teoretického sociologického myšlení, difúze teorie do empirie a obou do společenské praxe.

Miroslav Gregor

Aleš Sekot: Sociologie náboženství. Svoboda, Praha 1985, 363 stran.

Sekotova práce, kterou vydalo nakladatelství Svoboda v Sociologické knižnici, zahrnuje po tematické stránce dva aspekty, jež je možno spojovat s pojmem „sociologie náboženství“. Především jde o hledisko oboru vědeckého zkoumání, tj. o problematiku předmětu a metod sociologického výzkumu náboženství, o vznik a vývoj sociologie náboženství (sociologie nemarxistické v konfrontaci s genezí pojetí marxistického a s jeho interpretacemi), a tedy svým způsobem o hledisko „historické“. Těmto otázkám věnuje autor třetinu své práce (1. část). Dvě třetiny monografie se pak zabývají tím, co sociologické studium o náboženství vypovídá, tedy především aspektem „systematickým“; náboženství se zkoumá v jeho rozmanitých společenských vazbách, přičemž se představitelé sociologie náboženství (nemarxistické i marxistické) v textu znovu objevují, tentokrát jako autoři vyslovující se k té či oné konkrétní otázce (např. o náboženských institucích, o sociálních funkcích náboženství, o procesu sekularizace a o perspektivách náboženství).

Bylo by zajisté možné předložit řadu jiných variant toho, jak monografii uspořádat. S přihlédnutím k hlavnímu účelu práce, k jejímu poslání informativnímu („ukázat aktuální problémy sociologie náboženství a přispět k základní orientaci v souhrnu zkoumaných otázek“ – str. 10), lze konstatovat, že autor zvolil jeden z možných příměřených postupů. Komplexně charakterizuje marxistické pojetí sociologie náboženství, její vazby na filozofické základy a na teorii vědeckého ateismu, dále sféru konkrétních analýz „střední“ úrovně i sféru empirických výzkumů. Zdařile naznačuje vývoj buržoazní sociologie náboženství od Durkheima a Webera přes strukturálně funkcionalistické hledisko až po fenomenologickou sociologii a symbolický interakcionalismus. Mnoho cenných informací najdeme v části systematické, zejména v těch kapitolách, kde se pojednává o vztahu náboženství, magie a pověr, o sociologických aspektech institucionalizace náboženství, o výzkumech religiozity aj.

Lze si ovšem položit i některé otázky, např. proč výklad o marxistické sociologii náboženství jako nedílné součásti vědeckého ateismu není spojen vjedno s vymezením předmětu marxistické sociologie náboženství; proč do kapitoly o vztahu náboženství k jednotlivým oblastem společnosti nebyla zařazena tematika tak důležité společenské oblasti, jakou je sféra „služeb“ (školaství, zdravotnictví, sociální péče) anebo kultury (zejména umění). Je-li (právem) věnována speciální kapitola mládeži, pak nevíme, proč se nevěnuje zvláštní pozornost také problematice žen, rodiny, stárnutí a stáří. Chybí též ucelenější rozbor některých klíčových problémů dneška ve